

ERDEI RÓBERT

A nyelv alakítja gondolkodásmódunkat? Elméleti és empirikus megközelítések egy régóta húzódó vitában

<https://doi.org/10.71157/upsz.2025.09-10.09>

BEVEZETÉS

A nyelvhasználat az emberi kommunikáció egyik alapvető jellemzője. Feltételezzük, hogy a beszélt nyelv fejlődése az egyik tényező, amely alapvetően megkülönbözteti az embert az állatoktól. A nyelv és a gondolkodás kapcsolata régóta izgalomban tartja a nyelvészeket, pszichológusokat és filozófusokat. Gyakran felmerül a kérdés: vajon ahogyan beszélünk, az befolyásolja-e a világról való gondolkodásunkat? Másképpen fogalmazva: a nyelvünk keretei alakítják-e a kognitív folyamatainkat, a valóság észlelését és kategorizálását?

Úgy gondoljuk, hogy egy adott nyelv ismerete és használata jelentős hatással van a felhasználó gondolkodásmódjára, és a különböző nyelveket beszélők gondolkodási folyamataikban is eltérhetnek egymástól. A különböző nyelvek eltérő szavai és nyelvtani szerkezetei más és más gondolkodásmódot eredményezhetnek. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy minden ember rendelkezik alapvető, az emberi fajra jellemző közös kognitív képességekkel. Ez a tanulmány ezeket a kérdéseket vizsgálja közelebbről, és értékeli a témával kapcsolatos elméleti és empirikus eredményeket.

Viszonylag hosszú ideje tartó vitát szeretne a tanulmány áttekinteni és valamiképp szintetizálni a témával kapcsolatos eredményeket, gondolatokat. Különböző elméleteket és kutatási eredményeket mutat be, amelyek vagy alátámasztják, vagy cáfolják azt a feltételezést, hogy a nyelv befolyásolja a gondolkodást. Áttekintjük a Sapir–Whorf-hipotézist, mely szerint a nyelv határozza meg a gondolkodást, valamint az ezzel ellentétes univerzalista nézeteket, például Chomsky nyelvi univerzáléit és Pinker állítását a *mentális nyelv*ről. Kitérünk a kognitív fejlődés elméleteire is: Piaget szerint a gondolkodás megelőzi a nyelvet, míg Vigotszkij szerint a nyelv és a gondolkodás fejlődése szoros kölcsönhatásban áll. Szó lesz továbbá Basil Bernstein szociolingvisztikai elméletéről, amely szerint a társadalmi osztályhoz kötődő nyelvi kódok befolyásolják az absztrakt gondolkodást. Az elméletek ismertetését empirikus kutatási eredményekkel illusztráljuk – a színészlelés, térbeli tájékozódás, számfogalom vagy épp a nyelvtani nem területéről –, amelyek feltárják, hogy konkrét esetekben miként hat (vagy nem hat) a nyelv a gondolkodásra. Végül megvizsgáljuk, mely gondolkodási elemek tűnnek egyetemesnek és nyelvtől függetlennek.

GONDOLKODÁS

Mielőtt felfedeznénk a nyelv és a gondolkodás közötti kapcsolatot, érdemes tisztázni, hogy mi is az a gondolkodás. A gondolkodási folyamatok és a gondolkodás definícióját például *Eysenck és Keane* (2010) munkájából vehetjük át, akik a gondolkodást úgy írják le, mint az életünkre komplex módon való reflektálás képességét, amely magában foglalja a tervezést és a problémamegoldást is. A gondolkodás kritikus tudatossággal jár, de az egyének inkább a gondolkodási folyamatok eredményét, mint

magukat a folyamatokat tudatosítják. *Harley* (2010) a gondolkodást ötletek olyan manipulációja-

ként definiálja, amelynek eredménye a tudatba kerülhet. A gondolat a nyelvhez kapcsolódik, és a belső beszéd a gondolkodási folyamat egyik kulcsfontosságú eleme. A belső beszéd azonban nem az egyetlen módja a gondolkodásnak, mivel a gondolkodás magában foglalhat mentális képeket és szándékokat is. A nyelvhasználatnak számos célja van. *Harley* (2008) azonban azt állítja, hogy a nyelv nem szükséges a problémamegoldáshoz, amit a főemlősök példája is bizonyít.¹ A gondolkodással gyakran összefüggésbe hozott hangképző szervekről is bebizonyosodott, hogy nem szükségesek a gondolkodási folyamatokhoz és a problémamegoldáshoz.

A gondolkodás egyike alapvető kognitív folyamatainknak, és a nyelvhez való viszonyát gyakran a mentális folyamatok és a nyelv közötti összefüggés tagabb

kontextusában vizsgálják. *Harley* (2008) ki-mutatta, hogy különböző megközelítések és elméleti perspektívák igyekeznek leírni a kognitív folyamatok, például a gondolat és a nyelv közötti kapcsolatot.

A SAPIR–WHORF-HIPOTÉZIS

A Sapir–Whorf-hipotézis szerint a nyelv jelentős hatással van a kognitív folyamatok fejlődésére. Ezt tekinthetjük az egyik legklasszikusabb elméletnek, amely érdemben foglalkozott a nyelv gondolkodásra gyakorolt hatásával. A nyelvi relativitás elmélete arra az elképzelésre épül, hogy a nyelvünk határozza meg, hogyan gondolkodunk és

milyen világnézet építünk fel. *Sapir* (1929) szerint a valóságot a nyelvi szokások építik fel az emberi tudatban. Az elméletet *Whorf* (1940) bővítette tovább, hozzátéve azt az elemet, hogy a nyelv saját kategóriáinak keretei közé kényszeríti a valóság észlelését, így az eltérő struktúrájú nyelvek eltérő világlátást is eredményeznek. Az elmélet, amely a közgondolkodásba is átszivárgott, a nyelv hatását a gondolkodásra erőteljesnek és mindent áthatónak írja le – ezt nevezzük nyelvi determinizmusnak (*Baghnamian és Carter*, 2025). Fontos hozzátennünk, hogy a Sapir–Whorf-hipotézisnek két változata van. Az egyik a már említett nyelvi determinizmus, amely szerint a nyelv akár olyan mértékben is meghatározhatja a gondolkodást, hogy ha az adott nyelvben nincsen szó valamire, akkor azt nem is tudjuk elgondolni. Ennél gyengébb koncepció a nyelvi

nem az egyetlen módja a
gondolkodásnak

¹ Nyelv nélkül is megvalósul például a táplálékforrások vagy a veszélyek jelzése, a szociális szituációk megoldása (harcolni akarok, nem akarok harcolni).

relativizmus, amely szerint a nyelv hatással van nem nyelvi viselkedésünkre is, de a nyelv nem zárja ki univerzális gondolkodási mintázatok létezését. Vagyis a nyelv nem zárja ki a bőrtönbe az elmét, de bizonyos gondolkodási mintákat elősegíthet vagy gátolhat (Takács, 2011). A pszichológia kognitív forradalma erősen megkérdőjelezte Sapir és Whorf hipotézisét, és úgy tűnt, hogy a koncepció az 1990-es évekre már elavult. A pszicholingvisztikában azonban napjainkra a Whorf-féle elmélet újjáéledése figyelhető meg, mivel a legújabb kutatások *Pinker* (2007) szerint bizonyítékokkal támasztják alá azt az alapvetést, hogy a nyelv

határozza meg a gondolkodást. Sapir és Whorf hipotézisét igazolják azok a megfigyelések, melyek sze-

rint a nyelvek közötti különbségek befolyásolják a beszélők gondolkodását. Például egy Fülöp-szigeteken beszélt nyelvben 92 különböző szó van a különböző rizsfajtákra, és több száz arab szó kapcsolódik a tevéhez. Bizonyos elemek, amelyek az adott nyelv használói számára jelentősebbek, a nyelvhasználatban betöltött központi szerepüket is kifejezik. Például itt a rizs növekedési fázisai, fajtái, elkészítési módja vagy a tevé kora, színe, más jellemzői. Ugyanakkor a kutatók feltételezik azt is, hogy a környezeti feltételek hatással vannak az emberek gondolkodási mintáira, amelyek viszont befolyásolják nyelvüket.

NOAM CHOMSKY ÉS A GENERATÍV NYELVTAN

A nyelvi determinizmus eszméjének felfutása alábbhagyott a második világháború

után, sőt, a nyelvészeti főáram élesen szembehelyezkedett az elmélettel. Ez elsősorban Noam Chomsky munkásságának köszönhető, aki hangsúlyozta, hogy a nyelvi és a kognitív funkciók elkülönülő folyamatokat alkotnak. Az 1950-es években megjelent új paradigma szöges ellentétben állt Sapir és Whorf nézeteivel. Chomsky azt állította, hogy az emberi nyelv lényegi elemei veleszületettek, az alapját egy univerzális, generatív nyelvtan biztosítja, és a különböző nyelvek eltérései mögött is felfedezhető egy közös nyelvtani készlet, amely az emberi agy jellemzője. *Chomsky* (1981) kidolgozta a ge-

neratív nyelvtan fogalmát, amely a nyelvi kifejezésre vonatkozó szabályok és elvek rendszerét jelenti. Chomsky

nativista vagy univerzalista megközelítése minimalizálja a nyelvek között meglevő különbségek kognitív jelentőségét. Chomsky ráadásul elutasította Sapir és Whorf nyelvi relativizmusát; szerinte a nyelvek nem szabnak gátat a gondolkodásnak, mivel az agy univerzális szabályok mentén képes gondolkodni. *Chomsky* (2006) hangsúlyozta, hogy a nyelv döntő szerepet játszik az emberi interakciókban és gondolkodásban. Az emberi nyelv használatának képessége egy specifikus, magasabb rendű mentális szerveződés rendelkezésre állásán alapul. *Chomsky* (1981) úgy véli, hogy egy nyelv használójának mentális állapota eltér egy másik nyelv használójának mentális állapotától, az egyéni különbségek ellenére azonban létezik egy közös, velünk született mentális állapot, amely lehetővé teszi a nyelvtan elsajátítását – ez az a tulajdonság, amely megkülönbözteti az embereket az állatoktól. *Chomsky* (2006) szerint talán soha nem fogjuk

teljesen megérteni, hogyan lehet a nyelvet eszközként használni gondolatok és érzések kifejezésére. A nyelvszervezés elvei tükrözik az elme univerzális tulajdonságait, és ez a jellemző segíthet megmagyarázni a nyelvek egyes sajátosságait. Chomsky egyetért Tattersall-lal (2009), aki úgy vélte, hogy a nyelv gyakorlatilag *szinonimája* a szimbolikus gondolkodásnak. Chomsky hatása annyira erőteljes volt a nyelvészeti és pszichológiai kutatásokra, hogy *Gentner* és *Goldin-Meadow* (2003) szerint azok a kutatók, akik hangot adtak a véleményüknek, miszerint a nyelv befolyásolja a gondolkodást, azt kockáztatták, hogy nem veszik őket komolyan.

STEVEN PINKER ÉS A MENTÁLIS NYELV

Steven Pinker, Chomsky egyik jeles követője, 1994-ben megjelent, *A nyelvi őstőn* című művében összefoglalta a nativista álláspontot, és bírálta a Sapir–Whorf-féle hipotézist. Pinker itt a közös nyelvet egy közösség tagjait összekötő, információcserére szolgáló hálózat eszközeként írja le. Az emberi gondolkodás alapja szerinte egy nem-nyelvi reprezentációs rendszer, amelyet *mentális nyelv*nek nevez. Azt állítja, hogy az emberek a gondolkodásuk során nem egy adott nyelvet használnak, hanem a gondolatok nyelvét. Ez a nyelv bizonyos szempontból hasonlít a beszélt nyelvekhez, például az angolhoz, más szempontból viszont eltér tőlük. A hasonlóságok közé tartozik a szimbólumok használata a fogalmak kifejezésére, a különbségek pedig azzal kapcsolatosak, hogy a *mentalese* (a gondolatok

nyelve) bizonyos szempontból egyértelműbb és összetettebb, mint a beszélt nyelv. A gondolkodás nyelvében léteznek olyan kiegészítő eszközök, amelyek logikailag megkülönböztetik a fogalmakat. Másik oldalról az egyszerűsödés nyilvánvaló a beszéltettség-specifikus szavak és szerkezetek hiánya miatt, ami azt jelenti, hogy a gondolkodás egy egyszerűsített kvázi-nyelven történik. A gondolkodás nyelve erősen hasonlít a felszíni nyelvre (arra, ahogyan kifejezzük a gondolatainkat; *Fodor*, 1975), és a felszíni nyelvi szintaxis tanulmányozása betekintést nyújthat az alapvető kognitív folyamatokba. *Harley* (2008) egyetért azzal a felvetéssel, hogy a gondolkodás nyelve hasonló-ságot mutat a felszíni nyelvvel, illetve a szintaxis szerepét is elismeri a kognitív folyamatokban.

Pinker (2007) a nyelvi determinizmus megközelítésének perspektíváját idézi, amely szerint az emberi egyének anyanyelve a gondolkodás nyelve. Ez határozza meg az egyének gondolkodásának hatókörét. A nyelvi determinizmus megközelítésének fő problémája, hogy a nyelv és a gondolkodás közötti többféle kapcsolat elmosódik, és banális megfigyeléseket radikális felfedezéseknek mutatnak be, mint pl. az egyes nyelvekkel kapcsolatos anekdotikus adatok ese-

tében, érvel *Pinker*. Egy másik érve (*Pinker*, 1994) a gondolat és a nyelv közötti kapcsolattal szemben az, hogy nehéz pon-

a gondolkodás egy egyszerűsített kvázi-nyelven történik

tosan meghatározni az agy azon területeit, amelyek a nyelv különböző aspektusaival kapcsolatosak. Ez az iskola úgy véli, hogy ennek a nehézségnek az alapvető oka a két folyamat közötti kapcsolat hiánya.

Pinker (1994) ugyanakkor figyelembe veszi Sapir és Whorf hipotézisét, valamint annak gyengébb változatánál a nyelvi relativitás feltételezését, amely szerint a nyelvek közötti különbségek összefüggenek a beszélők gondolkodásmódjának különbségeivel. Ezzel egyidejűleg azonban Pinker erős kritikát is megfogalmaz a Whorf-féle hipotézis kapcsán, amikor úgy véli, semmilyen *bizonyíték* nincsen arra, hogy a nyelvek döntően befolyásolnák a beszélők gondolkodását. Egyetért ugyanakkor azzal a véleménnyel, hogy a különböző nyelvek lehetővé teszik használoik számára, hogy különböző módon építsék fel a valóságot.

Pinker híres érve azon alapszik, hogy nem tudnánk új mondatokat alkotni vagy egy mondatot

lefordítani egyik nyelvről a másikra, ha a gondolat azonos lenne a nyelvvel. Mivel ez mégis megtörténik, Pinker szerint kell hogy létezzen egy mögöttes kód, amelyet minden nyelvre át tudunk alakítani. A gondolkodás egy nyelvtől független, de szemantikailag gazdag formában zajlik, a nyelv pedig egy erre épülő kommunikációs eszköz. Pinker álláspontját azok a hétköznapi tapasztalatok is alátámasztják, melyek szerint a preverbális csecsemők és az állatok is képesek gondolkodni, például a gyermek megért ok-okozati összefüggéseket, az állatok álmodhatnak, problémákat oldhatnak meg. Ezek a példák pedig arra utalnak, hogy a nyelv használata nem szükséges feltétele a gondolkodásnak. Pinker (2007) a potenciális nyelvi konstrukciók végtelen sokféleségét olyan lehetőségnek tekinti, amelynek segítségével a gyermek hamis általánosításokhoz juthat. Pinker a szemantikát a szavak, gondolatok és a valóság közötti kapcsolatként

az állatok álmodhatnak,
problémákat oldhatnak meg

írja le. Ez a beszélők közös megértését jelenti az igazságról, de egyben azt is, hogy gondolatukat a valós világban zajló eseményekhez és helyzetekhez kötik. Úgy véli, a szemantikának különböznie kell magától a nyelvtől, mivel ez a megkülönböztetés képezi a szavak jelentéséről szóló vita alapját. Pinker figyelmeztet arra, hogy nem a nyelvek gondolkodnak, hanem az emberek. A nyelvek spontán módon fejlődnek bizonyos közösségekben. A nyelvek kulturális termékek, és egyes szerkezetek világszerte megjelennek egymástól független nyelvekben. Ez a tény arra utal, hogy az egyének

nyelvalkotó képességei
ezeknek a szerkezeteknek
az újrafelfedezésére irányulnak. Ebben a művében Pinker azzal érvel,

hogy nemcsak a szerkezetek hasonlóak sok nyelvben, hanem a fogalmi sémák is meg egyeznek.

Összegezve: Chomsky és később Pinker munkássága alapján a tudományos mainstream sokáig úgy tekintett a nyelvekre, mint amelyek felszíni különbségei nem érintik a mélyebb gondolkodási folyamatokat. A nyelvek az univerzális gondolkodási folyamat különböző dialektusai. *A káröröm* kifejezés például bizonyos nyelvekben megvan, más nyelveken körül kell írni, azonban az érzést mindenki ismeri, az általa használt nyelvtől függetlenül. Hasonlóképpen, ha egy nyelvből hiányzik egy szó, akkor könnyen „kölcsonveheti” azt egy másik nyelvből.

Jerry Fodor modularitássel kapcsolható a nyelvi univerzalizmus elképzeléséhez. Ez a teória megkülönbözteti a percepció moduljait a magasabb szintű kognitív folyamatok moduljaitól. Szerinte az érzékelés erősen

moduláris, amit a Müller–Lyer-illúzió² példáján szemléltet. Noha az észlelő tudja, hogy a két vonal azonos hosszúságú, a vizuális modul nem engedi be a tudást az észlelési folyamatba (*Baghramian és Carter, 2025*). Ugyanakkor Fodor elismeri azt is, hogy a magasabb mentális folyamatok, mint például a gondolkodás vagy a következtetések levonása nincsenek ilyen mértékben elzárva egymástól, így összességében lehetségesnek tartja a nyelv befolyását a gondolkodásra bizonyos helyzetekben (*Fodor, 1975; Baghramian és Carter, 2025*).

BASIL BERNSTEIN ÉS A NYELVI KÓD

A következő fontos elmélet Basil Bernstein nevéhez fűződik. Ő nemcsak az egyes nyelvek közötti eltérések mentén vizsgálta meg a gondolkodással való kapcsolatot, hanem a társadalmi csoportok közötti különbségek szempontjából is. Bernstein

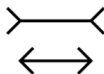
1960-as évektől alakított elmélete leírja, hogy a társadalmi osztály milyen hatással van a beszédmódra, és ezzel együtt a gondolkodásra is. A gondolat és a nyelv közötti kapcsolatot szemléltető példa a nyelvhasználat és annak hatása a társadalom hátrányos helyzetű tagjaira. *Harley (2008)* Bernstein elméletének azt a nézőpontját emeli ki, amely a munkásosztálybeli gyermekek középosztálybeli gyermekekhez viszonyított relatív oktatási hátrányára világít rá. A bernsteini elmélet alapját ez a megkülönböztetés jelenti, mivel az általa leírt korlátozott nyelvi kód jellemzi a szoros

közösségek informálisabb nyelvét, míg a kidolgozott kód a formalizáltabb, iskolázottabb nyelvhasználattal van összefüggésben. A munkásosztály tagjai korlátozott kódot használnak, míg a középosztályt a kidolgozott kód használata jellemzi (*Bernstein, 1971*). A korlátozott kódban beszélők sok mindent magától értetődőnek vesznek, mivel közös ismeret- és utalásrendszert használnak. Ennek megfelelően, a mondataik rövidebbek, nyelvtanilag kevésbé összetettek, jellemzi őket a töredékes kifejezések, utalások használata. A kidolgozott kód használói ezzel szemben kevésbé támaszkodnak ilyen utalástrendszerekre, inkább igyekeznek mindent világosan, szabatosan kifejezni. Mondatszerkezeteik összetettebbek, szavaik absztraktabbak, meghatározásaik pontosabban. Bernstein szerint a középosztály gyermekei mindkét kódot megtanulják használni, a munkásosztály gyermekei azonban csak a korlátozott kódot, így pedig hátránnyal indulnak az iskolában.

Ezen különbségek ok-

okozati összefüggése azonban továbbra is feltáratlan. Bernstein elmélete szerint egy adott nyelv használatában meglévő különbségek eltéréseket eredményezhetnek az emberek gondolkodásmódjában, és ezek a különbségek nem korlátozódnak a különböző nyelveket használókra. A gondolkodás vonatkozásában Bernstein leírja, hogy a nyelvi kódok hatással vannak a gondolkodás stílusára is, mivel a korlátozott nyelvi kód bizonyos limitációt jelent a beszélők számára az egyedi élmények árnyaltabb megfogalmazásában vagy a bonyolultabb összefüggések

² A Müller–Lyer illúzió az az észlelési torzítás, melyben két azonos hosszúságú szakaszt eltérőnek látunk attól függően, hogy milyen irányú nyílhegyek határolják:

verbális kifejezésében. A kidolgozott nyelvi kód használata elősegíti az absztrakt gondolkodást, ösztönzi a különbségek pontos megfogalmazását, az ok-okozati viszonyok megértését és kifejezését. Bernstein szerint a korlátozott nyelvi kód a beszélőt egy kevésbé komplex fogalmi hierarchia felé tereli, ami alacsonyabb szintű oksági összefüggések meglátását teszi csak lehetővé. Így például a korlátozott nyelvi kódot használó gyermek kevésbé képes megérteni „mi lenne, ha...” típusú elvont kérdéseket. Bernstein hangsúlyozza, hogy a nyelvi kód a szociális helyzet terméke, és nem az egyén intelligenciáját tükrözi. Viszont fontos azt is megemlíteni, hogy az iskola a kidolgozott kódot várja el, így a korlátozott kódban kommunikálónak sokszor a tanulmányi eredményeiben is tükröződik a nyelvi kódjuk jellege, miközben a verbális intelligenciateszteken is alulteljesítenek.

Bernstein munkássága azért különösen fontos a nyelv és gondolkodás összefüggéseit taglaló vitában, mert nem a különböző nyelvek gondolkodásra gyakorolt hatását mutatja be, hanem azt, hogy ugyanazon nyelv különböző használati módja is eltéréseket eredményezhet a gondolkodásban. Fontos tapasztalata a megfigyeléseinek, hogy a nyelvi gazdagság és változatosság egyfajta edzést, fejlesztő hatást jelenthet a gondolkodásnak is. A gyermekkori vizsgálatok tapasztalatai is alátámasztották ezt, hiszen hosszabb ideje közzismert az a tény, hogy a gyermek korai nyelvi környezete, például az, hogy mennyi szót hall, mennyire komplexek a hozzá intézett mondatok,

összefüggést mutat a kognitív képességei fejlődésével és az iskolai előmenetelével is (Hart és Risley, 1995).

JEAN PIAGET ÉS LEV VIGOTSKIJ

Jean Piaget és követői úgy vélték, hogy a kognitív képességek fejlődése jelentős hatással van a nyelvfejlődésre. Piaget ismeretelmélete szerint a gyermekek a világ megismerése során univerzálisan jellemző szakaszokon mennek keresztül, amelyek függetlenek a gyermek által megtanult

nyelvtől. A gyermek gondolkodása és beszéde című klasszikus művében már 1923-ban megfigyelésekkel támasztotta alá,

mindegyikük kommentálja a saját tevékenységét

hogy a gondolkodás sémái már a nyelv kialakulása előtt formálódnak, mint például a tárgyállandóság,³ ami 8-12 hónapos korban alakul ki a csecsemőknél. Ehhez hasonlóan, a kauzális (ok-okozati) gondolkodás csírái is megfigyelhetők már a beszéd megjelenése előtti időszakban. Piaget (1959) ezek alapján arra következtetett, hogy a beszéd, a nyelv ráépül a létező kognitív struktúrákra, így hozva létre a gondolkodás új szintjeit. Piaget írta le megfigyelései alapján az úgynevezett egocentrikus beszéd jelenségét, ami jellemzően óvodáskorú gyermekek között fordul elő: a gyerekek együtt játszanak, és mindegyikük kommentálja a saját tevékenységét, ami ebben az esetben nem valódi kommunikációs aktusnak, hanem hangos gondolkodásnak tekinthető. A fejlődés előrehaladásával ez változik, és hét éves kor körül átadja a szívatív kommunikációnak.

³ A tárgyállandóság fogalma azt a tudást jelenti, mely szerint egy tárgy (személy) akkor is létezhet, ha éppen nem látszik.

Piaget fejlődésmélete, legalábbis implicit módon, szembenáll a nyelvi relativizmus nézőpontjával, hiszen meglátása szerint a nyelv ráépül a gondolkodásra; a nyelvet a gondolkodás „köpenyének” tekintette (*Bir-jadi és Sabah*, 2012). Piaget (1959) szerint minden gyermek, a kultúrától és a nyelvtől függetlenül, végigmegy a kognitív fejlődés azonos szakaszain. Meglátása szerint a nyelv és gondolkodás kölcsönhatásban állnak, de a fogalmi gondolkodás belső fejlődésének mozgatórugói a nyelvtől függetlenek. A gondolkodásnak számos univerzális eleme van, a gondolkodás fejlettsége pedig határt szab annak, hogy a gyermek mit képes kifejezni (Hart és Risley, 1995).

Piaget érdeme, hogy felhívta a figyelmet a

nyelvtől független gondolkodási sémákra, ezzel megalapozva a későbbi univerzalista megközelítéseket. Elméletét azonban sok kritika is érte; bírálói szerint alábecsülte a nyelv szerepét, mert a gyermekek tanulnak is a nyelvből, nem pusztán kifejezik általa azt, amit már úgyis tudnak.

Lev Vigotszkij szerint a nyelv és a kognitív funkciók között komplex kapcsolat áll fenn; a két funkció eredetileg független, de később egymástól függővé válik. Vigotszkij koncepciója azon a feltételezésen alapul, hogy a beszéd nem kapcsolódik a gondolkodáshoz, és a korai gondolkodási folyamatok nem verbálisak. Meglátása szerint a nyelvnek nagy szerepe van a gondolkodás formálásában, mivel kétéves kor körül a nyelvfejlődés és a gondolkodás fejlődésének vonala összekapcsolódik. A gyermekek ekkor ráébrednek, hogy minden dolognak neve van, a gondolataik pedig a nyelv használata segítségével irányíthatók (Vigotszkij, 1967).

a beszéd nem kapcsolódik a gondolkodáshoz

Egyik legismertebb hozzájárulása a terület fejlődéséhez a belső beszéd koncepciója, amely a Piaget által leírt egocentrikus beszéd továbbvitele. A gyermekek megtanulnak magukban beszélni, a nyelvi utasításokat és inputokat internalizálják, a belső beszéd közvetítő kapcsolattá válik a nyelv és a gondolkodás között, a nyelv eszköze segítségével válik képessé a gyermek gondolatai szervezésére. A nyelv szerepe Vigotszkij híres *legközelebbi fejlődési zóna* elméletében is tetten érhető. Ez az a tartomány, ahol a gyermek önállóan még nem boldogul a feladattal, de kompetens segítő, pl. szülő, pedagógus

vagy kortárs segítségével már igen. Az a segítségnyújtás, amelyet a gyermek megkap, jellemzően verbális, nyelvi úton való-

sul meg (vagy legalábbis így is), például instrukciók vagy magyarázatok formájában. A gyermek pedig ennek segítségével éri el a működés magasabb szintjét. Ilyen módon a nyelv mediátorszerepet tölt be a társadalmi tapasztalatok és az egyén gondolkodása között. Vigotszkij elméletét későbbi koncepciók is továbbviszik, például az a meggyőződés, hogy a nyelvnek két célja van: a kommunikáció, valamint a gondolkodás felgyorsítása és irányítása. Harley (2010) szerint a két funkció már korai életkorban elválaszthatatlanul összefonódik.

Vigotszkij munkája megalapozta a modern felfogást, amely szerint a nyelv és a gondolkodás között dialektikus, oda-vissza ható kapcsolat van. A nyelv nemcsak a gondolat kifejezésének eszköze, hanem keretet ad a gondolatoknak, segít megszervezésükben. A belső beszéd szerepét később is számos kutató vizsgálta, például figyelemzavaros gyermekek körében, illetve a

problémamegoldás során. Azt tapasztalták, hogy akik jobban használják a nyelvet a belső beszéd során emlékeztetők és tervek megfogalmazására, azok hatékonyabban tudnak gondolkodni (*Fernyhough*, 2010).

KUTATÁSI EREDMÉNYEK A GONDOLKODÁS ÉS NYELV KAPCSOLATÁRÓL

A gondolkodás és a nyelv kapcsolatának vonatkozásában *Eysenck* és *Keane* (2010), valamint *Harley* (2008) munkájára támaszkodva tekinthetjük át a téma fontos kutatási eredményeit.

Például *Robertson* és társai megállapították, hogy a

csoportok kategorikus észlelését saját nyelvük befolyásolta (*Eysenck* és *Keane*, 2010). *Hoffman*, *Lau* és *Johnson* (*I. m.*) eredményei szintén alátámasztják azt a feltevést, hogy a nyelv hatással van a gondolkodásra: a kétnyelvű egyének az általuk használt nyelv sztereotípiáit alkalmazták. Ezek az összegző munkák rendszerint kitérnek a *Sapir–Whorf*-hipotézissel szemben megfogalmazott egyik alapvető kritikára is. A bírálat lényege, hogy az elmélet érvelése körkörös: kiindulópontja, hogy a különböző nyelvek szerkezete eltér egymástól, ebből vezeti le, hogy a beszélők gondolkodásmódja is szükségszerűen különbözik, majd a megfigyelt gondolkodásbeli eltéréseket ismét bizonyítékként használja a nyelvi struktúrák eltérő voltára (*Harley*, 2008). *Harley* (2010) ugyanakkor amellett érvel, hogy a módszertani agályok ellenére is jelentős empirikus bizonyítékok szólnak amellett: a nyelvi tényezők – még ha nem is teljes mértékben determinálják – számottevően befolyásolják,

szervezik és bizonyos határok között korlátozzák a gondolkodási folyamatokat.

Harley (2008) szerint az egyik nyelven könnyen kifejezhető gondolatok egy másik nyelven nehezebben közvetíthetők. Az ilyen különbségek hatással lehetnek a kognitív folyamatok elsajátítására és végrehajtására, beleértve a gondolkodást és az érvelést is. *Harley* (2010) úgy véli, hogy a nyelv fejlődése lehetővé tette a kulturális és technológiai fejlődést, valamint a nyelv által biztosított gondolkodási folyamatok változásait. A nyelv lehetővé teszi az emberek számára, hogy túllépjenek a jelen pillanaton, és olyan ötletekről és tárgyakról be-

széljenek vagy olyanokra utaljanak, melyek nincsenek jelen közvetlen kör-

nyezetükben. A nyelvhasználat lehetővé teszi az emberek számára, hogy spekuláljanak, mérlegeljék a lehetőségeket, megvitassák a jövőt vagy feltételezéseket tegyenek.

A behaviorista pszichológiai iskola a gondolatot *Harley* (2010) szerint rejtett beszédnek tekinti. A behavioristák nagyon leegyszerűsített feltételezéseket tettek a nyelv elsajátításáról vagy használatáról, azt gondolva, hogy a gyerekek ugyanúgy tanulják meg a nyelvet, ahogy egy patkány navigál egy labirintusban, inger-válasz alapon. *Chomsky*, aki azt állította, hogy a kognitív folyamatok és a nyelv különböző entitások, rámutatott a behaviorista szemlélet túlságosan leegyszerűsítő jellegére is, amely teljesen figyelmen kívül hagyta a gyermekek és felnőttek nyelvtanulási folyamatában megnyilvánuló kreativitást, valamint a nyelvhasználat során létrehozható mondatok végtelen sokféleségét (*Harley*, 2010).

Eysenck és *Keane* (2010) szintén úgy vélik, hogy a nyelv döntő szerepet játszik az

ahogy egy patkány navigál

egyen kognitív állapotának kommunikálásában, beleértve az emlékekét is. *Gazzaniga, Ivry és Mangun* (2002) szerint a nyelv több, mint csak beszéd és hallgatás, mivel egy komplex szabályrendszert foglal magában, amely lehetővé teszi a hangok és jelek szavakká és mondatokká történő kombinálását. Ezeket a kombinációkat arra használjuk, hogy gondolatainkat kifejezzük másoknak, akik ugyanazt a szabályrendszert alkalmazzák.

Eysenck és Keane (2010) bemutatják a Crystal koncepciót, amely nyolc funkciót tulajdonít a nyelvnek, köztük a gondolkodást is. A koncepció szerint a nyelv bizonyos aspektusai velünk születnek, de elismerik a környezet jelentős hatását is. A nyelv kognitív funkciókra gyakorolt hatásának pontos természete állításuk szerint továbbra is ismeretlen. *Pinker* (2007) szerint a nyelv egyik gondolkodásra gyakorolt hatása a beszédhez való gondolkodásban jelenik meg, ami arra utal, hogy a beszélő a szavak kiválasztása során különböző dolgokra figyel, másokat pedig figyelmen kívül hagy. *Pinker* azonban úgy véli, hogy a beszédhez való gondolkodás hatása a tényleges gondolkodási folyamatokra gyenge.

További kutatási területek is megemlíthetők a nyelv és gondolkodás kapcsolatával összefüggésben. Ilyen a színészlelés és a színnek megnevezése. *Berlin és Kay* (1969) például kimutatták, hogy a különböző nyelvek alapszínei nem véletlenszerűen oszlanak el a

színskálán, hanem univerzális mintázatokat követnek. Az emberi látásban kitüntetett színpontok vannak, a nyelvek fejlődése és kifejezőkészlete pedig ezeket veszi alapul. Későbbi kísérletek (pl. *Kay és Kempton*, 1984) igazolták, hogy az anyanyelv hatása kimutatható, majd *Boroditsky* (2001 és 2011) reakcióidő mérésével is igazolta az anyanyelvi hatást⁴. A színek észlelése megmutatta, hogy vannak bizonyos univerzális alapok, de a nyelv finomhangolja a percepció fókuszát.

A térbeli tájékozódás és az irányok kérdésköre is empirikus bizonyítékokkal szolgált a nyelv és gondolkodás kapcsolatának vizsgálatához. A legtöbb nyelvben relatív irányokat használunk, mint például a balra-jobbra. Ezek a beszélő, illetve a megfigyelő pozíciójától függenek. Más nyelvek azonban abszolút irányokat használnak, mint észak-dél, így nekik folyamatosan tudniuk kell, merre találhatók ezek az irányok, akár zárt térben is. Kutatások (*Levinson*, 2003; *Pederson és mtsai.*, 1998) igazolták, hogy az abszolút irányokat használó népek kivételesen jól teljesítenek bizonyos tájékozódási feladatokban. A nyelvi szokások láthatóan erősítik a mentális képességeket; egy abszolút irányokat használó beszélő például folyamatos iránnytudattal él. Ennek megfelelően ez a nyelvi rutin kognitív stratégiává válik.

Érdekes elem a számfogalom és a nyelv kapcsolata, amelyet például *Gordon* (2004) kutatásából ismerhetünk. Bizonyos

igazolták, hogy az anyanyelv hatása kimutatható

⁴ Kay és Kempton kísérletében az angol anyanyelvű beszélők két kékeszöld árnyalatot hajlamosabbak voltak kéknek vagy zöldnek kategorizálni olyan bennszülött csoport tagjaival összehasonlítva, akiknek a nyelvében nincs külön szó a kékre és zöldre. Utóbbi csoport a két árnyalat hasonlóságát hangsúlyozta. *Boroditsky* reakcióidő mérésével vizsgálta a különbséget orosz és angol anyanyelvűek között két kék árnyalat megkülönböztetésében. Az orosz anyanyelvűek, akik külön szót használnak a sötét- és világoskékre, hamarabb észrevették a különbséget a két árnyalat között, mint az angol anyanyelvűek, akik kéknek nevezik mindkét árnyalatot.

nyelvekben nincsen pontos számnév 4 vagy 5 fölött, ezen nyelvek használói pedig nehezen tudnak 7-8 elemet megszámlolni, lerajzolni, illetve nehezen tudnak pontosan különbséget meghatározni például 5 és 8 között. A nyelv hiánya a jelek szerint akadály a gondolkodásnak, nehéz *nyolcra* gondolni, ha az adott nyelvben nincsen erre kifejezés. Gondolkodás természetesen létezik pontos számnevek nélkül is, de inkább becslés jelleggel működik, nagyobb mennyiségek esetén pedig nehezebb pontos különbséget tenni ezek közt.

ÖSSZEGZÉS

Az a kérdés, hogy a nyelv befolyásolja-e a gondolkodást, továbbra is nyitott. Számos érv támasztja alá ezt a feltételezést, de több elmélet is létezik, amely az ellenkezőjét sugallja. Valószínűnek tűnik, hogy a gondolkodási folyamatok és a nyelvhasználat közötti komplex interakció még nagyrészt feltáratlan terület. Mindkét tevékenység fontos jellemzője az emberi létezésnek. Ugyanakkor a kettő közötti kapcsolat pontos természetét valószínűleg nehéz megérteni. Bebizonyosodott, hogy a nyelvhasználat végtelen számú mondatot eredményezhet, ez a tény pedig a gondolkodás és a nyelv közötti kapcsolatra vonatkozóan is rámutat a lehetőségek hatalmas

skálájára. A nyelv hatása a gondolkodásra az elméletek áttekintése és bizonyos empirikus adatok figyelembevétele alapján létező jelenség, de ez a hatás specifikus és csak bizonyos mértékű. Nem állíthatjuk biztosan azt, hogy vannak olyan gondolatok, amelyek elérhetetlenek lennének egyes nyelvek használói számára. A nyelv azonban képes lehet arra, hogy egyes gondolatok előhívását vagy bizonyos különbségek észrevételét megkönnyítse vagy megnehezítse. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a nyelv ráirányítja a figyelmet bizonyos aspektusokra. A nyelv és gondolkodás összefüggései rendkívül komplexek, így egyszerű igennel vagy nemmel lehetetlen megválaszolni azt a kérdést, hogy alakítja-e a nyelv a gondolkodást. Legvalószínűbben nem egyirányú hatásról beszélhetünk, hanem kölcsönhatásról. Az emberi gondolkodás biológiai és univerzális alapjaira épül az anyanyelv, amely visszahat a gondolkodásra, keretet ad neki, bizonyos aspektusokat előtérbe hoz, míg másokat háttérbe szorít. A nyelvet a gondolkodás eszköztárának is tekinthetjük, amely lehetőségeket ad nekünk arra, hogy gondolatokat építsünk. Az eszközök azonban nyelvenként eltérnek, így az adott nyelv használói kénytelenek a saját nyelvük által biztosított eszközökkel dolgozni. A gondolatok épülete minden kultúrában és nyelvi közegben felépíthető, de azok stílusukban és részleteikben különböznek egymástól.

IRODALOM

- Baghrmian, M. és Carter, J. A. (2025): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Spring 2025 Edition). In: Edward N. Zalta és Uri Nodelman (szerk.): *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive* (online). Letöltés: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2025/entries/relativism> (2025. 09. 10.).
- Berlin, B. és Kay, P. (1969): *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- Bernstein, B. (1971): *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language* (Vol. 1). Routledge – Kegan Paul, London.

- Birjádi, P. és Sabah, S. (2012): A Review of the Language-Thought Debate: Multivariant Perspectives. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. **3**. 4. sz., 56–68.
- Boroditsky, L. (2001): Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time. *Cognitive Psychology*. **43**. 1. sz., 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1006/cogp.2001.0748>
- Boroditsky, L. (2011): How Language Shapes Thought. *Scientific American*. **304**. 2. sz., 62–65. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0211-62>
- Chomsky, N. (1981): Knowledge of language: Its elements and origins. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*. **295**. 1077. sz., 223–234. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.1981.0135>
- Chomsky, N. (2006): *Language and mind* (3rd ed.). Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791222>
- Eysenck, M. W. és Keane, M. T. (2010): *Cognitive psychology: A student's handbook* (6th ed.). Psychology Press. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315000114>
- Fernyhough, C. (2010): Vygotsky, Luria, and the social brain. In: Sokol, B. W., Müller, U., Carpendale, J. I. M., Young, A. R. és Iarocci, G. (szerk.): *Self and social regulation: Social interaction and the development of social understanding and executive functions*. Oxford University Press. 56–79. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195327694.003.0003>
- Fodor, J. A. (1975): *The Language of Thought*. Thomas Y. Crowell, New York.
- Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B. és Mangun, G. R. (2002). *Cognitive neuroscience: The biology of the mind* (2nd ed.). W. W. Norton és Company.
- Gentner, D. és Goldin-Meadow, S. (szerk.; 2003): *Language in Mind: Advances in the Study of Language and Thought*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Gordon, P. (2004): Numerical cognition without words: evidence from Amazonia. *Science*. **306**. 5695. sz., 496–499. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1094492>
- Harley, T. A. (2008): *The psychology of language: From data to theory* (3rd ed.). Psychology Press. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315782942>
- Harley, T. A. (2010): *Talking the talk: Language, psychology and science*. Psychology Press.
- Hart, B. és Risley, T. R. (1995): *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Paul H Brookes Publishing.
- Kay, P. és Kempton, W. (1984): What Is the Sapir-Whorf Hypothesis? *American Anthropologist*. **86**. 1. sz., 65–79. DOI: <https://doi.org/10.1525/aa.1984.86.1.02a00050>
- Levinson, S. R. (2003): *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pederson, E., Danziger, E., Wilkins, D.P., Levinson, S.C., Kita, S. és Senft, G. (1998): Semantic typology and spatial conceptualization. *Language*. **74**. 3. sz., 557–589.
- Piaget, J. (1959): *The Language and Thought of the Child* (3rd ed.). Routledge és Kegan Paul, London.
- Pinker, S. (1994): *The Language Instinct*. William Morrow, New York.
- Pinker, S. (2007): *The stuff of thought: Language as a window into human nature*. Penguin Books.
- Sapir, E. (1929): The status of linguistics as a science. *Language*. **5**. 4. sz., 207–214.
- Takács B. (2011. 05. 30.): Nyelvbe zárt világűr. *Nyelv és Tudomány* (online). Letöltés: <https://www.nyest.hu/hirek/nyelvbe-zart-vilagur> (2025. 10.20.).
- Tattersall, I. (2009): Language and the origin of symbolic thought. *Journal of Anthropological Sciences*. **94**. 157–166.
- Vigotszkij, L. Sz. (1967): *Gondolkodás és beszéd*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Whorf, B. L. (1940): Science and linguistics. *Technology Review*. **42**. 229–231; 247–248.